

1970-1980: Ny politik og nye kriser

I december 1970 indledtes der på værftet i Gdańsk pludselig en helt ny æra i den polske efterkrigshistorie, som ti år senere samme sted skulle afslutte lige så abrupt. Den blev præget af Gomulkas efterfølger Edward Gierek, med hvem den ny generation endelig fik en chance. Gierek ansås for at være Gomulkas slebne modstykke: Han havde tilbragt krigen som minearbejder i Vesten, talte fransk og syntes meget lidt interesseret i kævlet mellem ”partisaner”, ”liberale” og andre fraktioner. I marts 1968 havde han ganske vist distanceret sig skarpt fra de intellektuelle og havde i Katowice ladet hundepatruljer splitte de demonstrerende, men han holdt sig tilbage i den ”antizionistiske” kampagne. Han afventede i Śląsk som en kronprins begivenhedernes gang. Moczars partisan-nationalisme og Gomulkas gerrighed lå ham fjernt. Hans provins regnedes i Polen for at være højtudviklet, og de andre regioner holdt øje med den i håbet om, at Śląsk økonomisk kunne trække hele Polen med sig. Gierek tiltrak sig forhåbninger fra partiets unge teknokrater, som ikke længere interesserede sig for den marxistisk-leninistiske ideologi – denne ”tysk-russiske fordummelsesstrategi” –; de ønskede magt, luksus og international anerkendelse. I de to år mellem marts ’68 og december ’70, hvor de rebelske studenter endnu sad i fængslerne, og talrige fagfolk blev bortvist fra de højere læreanstalter og institutterne, rejste de partireformatorer, som satte sig på en modernisering af landet, til Gierek og overrakte ham memoranda om et ”stort spring” – Polens motorisering, åbning af grænserne og genoplivelse af kontakterne til vesten.

Disse programmer overtog Gierek som sine egne og begyndte også snart at omsætte dem. Som ny førstesekre-

tær for PZPR rejste han dog først til de store virksomheder for at dæmpe den fortsat spændte atmosfære. Oppe ved kysten lovede han arbejderne højere og mere ydelsesretfærdige lønninger og forstod at besnære dem, således at de på hans spørgsmål ”Nå, vil I hjælpe?” i kor svarede ”Vi hjælper”. Bønderne beroligede han ved at afskaffe tvangsaflieferingerne til staten til lave priser, de intellektuelle ved at lempe censuren og ved efter mottoet ”journalister spørger, politikere svarer” at skabe en politisk offentlighed – dog rakte modet hos de ledende funktionærer kun til to *live*-udsendelser i tv. Og for polakkernes krænkede historiebevidsthed havde han også et trøsteplaster parat – genopbygning af kongeslottet i Warszawa, der var blevet bombet den 17. september 1939 og efter Warszawa-opstanden sprængt i luften af tyskerne med ekstraordinær grundighed.

Polen fik medvind. De i Vesten optagne kreditter muliggjorde store investeringer, og gennem køb af licenser blev relativt moderne varer hurtigt kastet ud på markedet. Med produktionen af ”den lille”, den lille Fiat, begyndte en generel motorisering af landet, som også indbefattede produktion af den gamle ”*Warszawa*”, en bil så tung som en kampvogn – en licens på den sovjetiske ”*Pobeda*”, der igen var en stjålet kopi af Chevrolet fra trediverne. Et signal var også produktionen af Pepsi og Coca Cola – firmaer, som inddelte Polen i to ”indflydelseszoner”, i ”Coca-land” i nord og ”Pepsi-land” i syd -, af moderne ”Grundig”-fjernsyn og –båndoptagere og *Berliet*-busser. Valget faldt på Berliet, fordi man ville støtte arbejderne i denne kriseramte virksomhed, men licensen viste sig at være en fuldstændig fiasko. Parolen lød: ”Berig jer” og ”vi bygger et andet Polen op”. Kun få år efter befandt Polen sig virkelig i rusen af et ”*Wirtschaftswunder*” – på kredit.

Konceptet var enkelt: Kreditterne skulle betales tilbage gennem afsætning af konkurrencedygtige produkter. Men i praksis viste det sig hurtigt som uigennemførlig. De indkøbte licenser var hyppigt forældede, det kneb med kvalitet og

transport, og endvidere førte clearingen af handelen i ”Rådet for gensidig økonomisk assistance” (COMECON) i ”transfer-rubler”, med hvilke Sovjetunionen kunne opsuge de polske kredit-dollars, til betydelige tab. For priserne i COMECON var kalkuleret således, at valutadelen var ladet ude af betragtning – eksempelvis for skibe, der blev bestilt af USSR ved de polske værfter, og hvis moderne elektronik skulle indkøbes i Vesten, således at en ikke uvæsentlig del af de polske valuta-kreditter ad denne vej flød til Sovjetunionen.

COMECON var i forvejen en meget mærkværdig konstruktion, idet dens gensidighed frem for alt hvilede på, at hvert medlem mente at have fordele over for alle de øvrige. USSR solgte ganske vist sine råstoffer billigere end på verdensmarkedet, men kontrollerede sine satellitter gennem vilkårligt fastlagte tildelingskvoter – således fik DDR lige så meget olie som Polen med sin langt større befolkning. Ydermere modsvarede den ”socialistiske arbejdsdeling” i østblokken ikke ubetinget logikken. Da Polen eksempelvis, med basis i sin traditionsrige matematikerskole, begyndte at udvikle laserteknik og computer-teknologi, blev dette hindret af COMECON-centralen, fordi disse teknologier allerede var blevet tildelt andre lande. Til gengæld skulle Polen – uden at råde over egen jernmalm – opbygge et stort stålværk, *Huta Katowice*, som frem til COMECON’s sammenbrud opslugte uhyre summer – og dets stålproduktion uhyre mængder af energi -, og som i betragtning af den verdensomspændende stålkrise var en horribel fejlinvestering.

Giereks tiår faldt sammen med øst-vest-afspændingen, i hvilken Polen skulle komme til at spille en ikke ringe rolle i østblokken. Hovedaktørerne var naturligvis USSR og USA, som på verdensplan førte talrige stedfortræderkrige, men undgik åbne konflikter i Europa, hvilket den ny socialliberale koalition i Bonn udnyttede til en mere aktiv østpolitik. Også selv om Moskva for Forbundsrepublikken var den vigtigste kontakt øst – ikke mindst på grund af det ”tyske spørgs-

mål” –, så man i Polen en velkommen samtalepartner, der forekom mere fleksibel end de dogmatiske sovjetrussere og mere ”normal” end de stive SED-ledere. Muligheden for nu at kunne fjerne nogle af de historiske og psykologiske barrierer opmuntrede ikke så få tyskere og polakker.

Grundstenen for den tysk-polske dialog var allerede blevet lagt tidligere – med betænkningen fra den Evangeliske Kirke i Tyskland (EKD) og brevvekslingen mellem de katolske biskopper i 1965 og derefter med de første polske kulturdage i Forbundsrepublikken -, men med Gierek åbnedes grænserne for hundredetusinder af unge polakker, som nu også selv kunne opleve Forbundsrepublikken. Disse blev ofte overrasket over den venlige modtagelse, de fik i Tyskland, og den brede polske offentlighed havde senest sporet en forandring i atmosfæren under fodboldverdensmesterskabet i 1974, da de foran fjernsynet med stor forundring kunne fastslå, at det polske mandskab – frem til kampen mod Tyskland – havde sympatien fra mange ”tyske revisionister” på deres side. Dette skulle også ses i lyset af, at åbningen af grænsen til DDR i 1972 ikke havde ført til den store forbrødring mellem naboerne. Polakkerne bemærkede, at indkøbsturismen ikke gjorde dem populære, og overså ”Polensbølgen” i DDR-litteraturen. Mens mange DDR-forfattere i romaner, fortællinger og digte åbnede sig op for den polske ”brogethed” – og ofte også priste den -, kunne de polske intellektuelle nu som før ikke begejstres over det ”grå” DDR. Man så videre mod vest eller tilbage i egen historie.

Giereks åbning mod Vesten var ikke kun et resultat af afspændingen mellem supermagterne og hans personlige forkærlighed, men også af indstillingen hos den ny partielite, som ønskede at bryde ud af Gomułka-tidens snæverhed. Giereks teknokrater tænkte mere moderne end Moczars ”partisaner” og satte sig hurtigt igennem over for dem, ikke mindst fordi deres politigeneral allerede i april 1971 blev skubbet til side. Hans ”ungtyrker” sluttede sig nu hurtigt til ”Gierek-folkene”,

Edward Gierek (i midten i mørk habit), 1970-80 førstesekretær i PZPR, her under besøg på et statsjet landbrug. [21]

som udstrålede selvsikkerhed, optimisme og en grov simplicitet. ”Polakkerne klarer det!”, var deres motto. Men klarer hvad? Dette motto skulle indpode tillid til resultaterne i et samfund, der stadig snublede over indre og ydre barrierer. Som psykologisk kunstgreb var dette måske rigtigt tænkt; imidlertid levede terapeuterne ikke op til deres egne krav. De typiske Gierek-folk var i midten af fyrrerne, sociale opstigere, og så godt uddannede, som det i årene med den stalinistiske lukkethed nu engang var muligt. Ideologi kom for dem i anden række, derfor kunne de heller ikke komme rigtigt til forståelse med SED-partnerne, som var vant til at slå hønen ihjel for at få fat på ægget, og som i et nærmest grotesk kaudervælsk ønskede at bringe dem tilbage på den rene læres rette vej. Gierek-folkene anså Polen for nummer 2 i lejren og struttede af energi – ikke desto mindre stod deres ”dynamiske udvikling” på lerbødder. De var ofte veletablerede, levede

gerne godt, begejstredes af tekniske fremskridt og modernitet og følte sig smigret over at kunne begå sig i den store verden.

Og den vestlige verden accepterede dem; Polen var i begyndelsen af halvfjerdserne ”in”. Endnu var det let at opnå gunstige kreditter – i det mindste frem til oliekrisen. Dengang burde man under henvisning til ”nulvæksten” i Vesten have gennemtænkt investeringsprogrammet og – også med henblik på en større transparens i de økonomiske beslutningsmekanismer – have indledt politiske reformer. Intet af dette skete – og kunne vel heller ikke ske inden for rammerne af COMECON. Tværtimod: Samtlige advarsler fra polske økonomiekspertes blev fejtet væk; fristet af positive nøgletal – inden for tre år steg produktionen i Polen med 65% - gav man yderligere gas og gik i en lignende fælde, som stalinisterne tyve år tidligere var gået i med deres seksårsplan.

Uagtet al deres pragmatik var Giereks folk på ingen måde reformatorer. De styrede partiet ved hjælp af socioteknik i stedet for ideologisk mønstring og forsøgte at ommodellere det til et folkeparti. Hundredetusinder af karrierebevidste unge mennesker blev optaget *en bloc*. Også i propagandaen indførte Gierek en anden stil. Den ny tv-chef, en hedonist og kyniker, som Gierek havde medbragt fra Katowice, indførte den ”slaske stil” i tv - vrøvlet underholdning af typen ”tyske revyer”, men teknisk perfekt udstyret - og kunne således stryge politiske og kulturelle debatter af programmet.

Indtil da havde ethvert politisk omsving i Polen været ledsaget af en kulturel stimulering. Men denne gang sad marts ’68 stadig i kroppen på de intellektuelle, og Leszek Kołakowski, som i mellemtiden var kommet til Oxford, forudsagde i det i Paris udgivne *Kultura*, at den socialistiske form for ufrihed hverken kunne afskaffes stykkevis eller formindskes gennem gradvise reformer, men skulle fjernes på én gang og fuldstændigt: ”Den, som mener kun at betale for sin fred med uvæsentlige indrømmelser, vil blive overbevist om, at prisen for denne fred bliver stadig højere.”

I begyndelsen af halvfjerdserne var der ganske vist ingen afgørende kulturdebatter i landet, men heller ingen stilstand. Det 19. århundredes historie blev opdaget på ny, og romantikken blev rehabiliteret som den altid sprudlende kilde til polsk tænkning og adfærd – man sammenlignede folkerepublikken let camoufleret med Kongrespolen og stillede på ny spørgsmålet: ”Slås, eller ikke slås?” Filmen leverede vigtige impulser: Andrzej Wajda kom næsten hvert år med en ny – ”Birkelunden”, ”Brylluppet” (med Piłsudski som frihedsprofet) og ”Det forjættede land” om de aggressive grundlæggere af Łódź omkring århundredskiftet. Krzysztof Zanussi vakte opsigt med ”Illumination”, portrætteret af en ung mand, som forgæves søger efter en indre inspiration, hvori 68-generationen så sit psykogram.

Og de kom til orde. Gennem deres nøgleoplevelse – militærknipplerne i universitetsgården – følte de sig forbundet med den vestlige ungdomsrevolte. Da de ikke kunne beslutte sig for, i hvilken retning de ville bevæge sig, gik de for alle tilfældes skyld skarpt i rette med tressernes ”klassikere”; de svingede mellem det ny venstre og hippierne, betragtede deres omgivelser med mistro og byggede – ofte stadig med partibogen i lommen – en modkultur op i studentertidsskrifterne. ”De mistænksomme og de arrogante” var dem, de satte sig op mod. Snart skulle de finde allierede blandt de unge katolske intellektuelle, som var i gang med at grave konservative fra Kraków og opsætsige seminarister fra det 19. århundrede frem. Den, som skulle forbinde de to strømninger, var kort forinden blevet løsladt fra fængslet og skrev på sin bog ”Kirken og venstre – en dialog”: Adam Michnik.

Under den ”tidlige Gierek” var arbejdere og ingeniører en forkælet gruppe. Nye storinvesteringer tiltrak unge arbejdere fra hele landet. Der blev indspillet populære tv-serier som ”Direktørerne”, der skulle præsentere polakkerne for deres nye ”managers”. Skemaet fra de stalinistiske opbygningsår syntes at gentage sig, men nu uden de gamle slogans. Gierek

ønskede tværtimod at fremstå som ”fransk”, og derfor blev der eksempelvis gennem hans forvaltningsreform indført 49 voivodeskaber i stedet for de hidtidige 17. Disse ”*départements*” centraliserede landet; godt tredive byer avancerede ved dette lune til hovedstæder i mikroskopisk små, fuldstændigt betydningsløse voivodeskaber, medens hundreder af andre blev degraderet ved bortfaldet af det forvaltningsmæssige mellemniveau: Ud af kredsene blev der dannet kommuner. Nu kunne ingen provinsfyrste længere være så farlig for Gierek, som han selv havde været det for Gomulka.

Troen på den økonomiske succes samt de begrænsede intellektuelle ressourcer hos Giereks mandskab medførte, at de nød Polens privilegerede stilling i østblokken og var uimodtagelige for problemerne i den polsk-sovjetiske historie. Afspændingspolitikken og Konferencen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa (CSCE) skulle fastlåse den territoriale *status quo* i Østeuropa, men samtidig skulle den berømte ”kurv 3” i Helsinki-slutakten gøre borgerrettigheder og den fri bevægelighed mellem øst og vest retsligt gældende. I første omgang gav Helsinki i 1975 Gierek lejlighed til at profilere sig udenrigspolitisk, og succesen af hans møde med Helmuth Schmidt hvilede mindre på den lovede milliardkredit til polakkerne og den aftalte udrejse for 125.000 etniske tyskere til Forbundsrepublikken end på, at han kunne pleje sit gode image i Vesten. Chefideologerne i alle østblokstaterne fornemmede den fare, som truede med ”kurv 3”, og strammede atter skruen. I 1975 blev der ”sat skub” i integrationen af blokken, hvilket var det samme som en styrkelse af det sovjetiske hegemoni. Leonid Bresjnev, skaberen af ”doktrinen om begrænset suverænitet” for de socialistiske stater, blev af Gierek tildelt ordenen *Virtuti Militari*, som i Polen siden krigen mod den russiske delingsmagt i 1792 kun var blevet tildelt for særlig tapperhed på slagmarken. Umiddelbart derefter ønskede Gierek at indsætte den ”ubrydelige broderlige samhørighed” med USSR i den polske forfatning; om det var af overdreven

iver eller efter pres fra den sovjetiske ambassadør er vanskeligt at sige. Gomulka ville i hvert fald ikke have indladt sig på dette, og Gierek var kompromitteret i intelligensens øjne. Lavinen begyndte at rulle. Mens der i Warszawa netop blev vist en udstilling om romantikken i den polske historie, protesterede 59 intellektuelle mod de planlagte forfatningsændringer. Det blev efterfulgt af "De 101's Memorandum" og et memorandum fra kirken. Særligt omstridte formuleringer blev ændret – i stedet for "ubrydelig, broderlig samhørighed" hed det nu "fremme af venskab og samarbejde" -, men splittelsen var sket. Kun én afholdt sig fra at stemme i Sejm – Stanisław Stomma fra *Znak*-gruppen.

Der herskede nu en trykkende atmosfære i landet, som inden for en overskuelig tid måtte udlades i et tordenvejr. Der var allerede i en rum tid blevet lagt en informationsblokade over den faktiske økonomiske situation. Statistikkerne blev regelmæssigt forskønnet, og da kritikken af størrelsen på udlandsgælden – som dengang "nu først" oversteg 5 milliarder dollar – blev højlydt, indskrænkede ledelsen gradvist kredsen af indviede. Til sidst var det ikke mere end en halv snes funktionærer, som kendte de rigtige tal. Men senest fra 1975 kunne de økonomiske vanskeligheder ikke længere hemmeligholdes for offentligheden, de blev også mærkbare i dagligdagen, for diskrepansen mellem de statsligt subventionerede basale fødevarer og befolkningens stadigt større nominelle købekraft førte til et mere og mere hektisk forbrug og til forsyningskriser.

I juni 1976 kom det til en eksplosion, da ministerpræsident Piotr Jaroszewicz bekendtgjorde radikale prisforhøjelser på kød, sukker og andre levnedsmidler uden forud – som det i 1971 var blevet lovet for sådanne tilfælde – at "konsultere arbejderklassen". Arbejderklassen var i forvejen blevet umyndiggjort af Giereks apparat. Skønt officielt tituleret som den "herskende klasse" blev den udelukket fra de reelle beslutningsprocesser. Selvforvaltningsorganerne i virksomhederne

var ren facade, og fagforeningsfunktionærerne – blandt dem få autentiske arbejdere – så kun sig selv som transmissionsremme for PZPR-ledelsen og fordelere af sociale ydelser. Med meddelelsen om prisforhøjelserne var succespropagandaen med et slag blevet utroværdig og Gierek nu også blevet kompromitteret i arbejdernes øjne.

Dagen efter brød hele landet ud i strejker. I Radom demonstrerede arbejdere fra flere fabrikker foran partibygningen og brændte den til sidst ned. Arbejderne på traktorfabrikken Ursus ved Warszawa blokerede en jernbanelinie og truede med at lamme transittrafikken Moskva-Berlin. Denne gang skød militsen ikke, men greb med yderste brutalitet ind mod demonstranterne, hundreder blev arresteret og strejkelederne idømt lange fængselsstraffe ved summariske retsprocesser. Regeringen foretog dog en tilbagetrækning: den fjernede prisforhøjelserne og gav efter nogle uger amnesti til en del af de dømte. Giereks tiltag for at afløse Jaroszewicz blev standset af Moskva.

Kritiske intellektuelles reaktion på repressalierne fulgte kort efter: Jacek Kuroń bad i et "åbent brev" Enrico Berlinguer, lederen af det italienske kommunistparti, om at gøre sin indflydelse gældende for de fængslede og afskedigede arbejdere, ledende intellektuelle rettede protestbreve og appeller til magthaverne, og endelig sluttede godt en snes af dem sig sammen i "Komiteen til arbejdernes forsvar" (KOR). Det var ikke den første oppositionsgruppe. Eksempelvis var underundsorganisationen "*Ruch*" blevet revet op i 1970, da dens medlemmer planlagde at sprænge et Lenin-mindesmærke på revolutionslederens 100-års fødselsdag. Men KOR var den første organisation, som agiterede åbent, og som med legale midler gik i brechen for de forfulgte arbejdere og deres familier. Den var en konsekvens af skuffelsen over den af øvrigheden forspildte oktober '56, over den "uafklarede fortid" fra marts '68 og december '70 og især af den overbevisning, at systemet ikke kunne reformeres indefra. Denne opposition af

en ny type gjorde krav på at leve og handle i henhold til de i forfatningen garanterede, men de i praksis forbudte normer. KOR var ikke kun et fænomen, fordi den forenede kendte autoriteter – blandt dem Jerzy Andrzejewski, Jan Józef Lipski, Jan Zieja og Jacek Kuroń -, men også fordi den repræsenterede indbyrdes meget forskellige kredse: venstreorienterede og konservative, unge og gamle, præster og socialister.

I begyndelsen ydede KOR først og fremmest konkret hjælp til familier af fængslede arbejdere, men med tiden blev den et vigtigt element i Polens kulturelle og politiske liv. For første gang fandtes der en halvlegal opposition, og de tidsskrifter og bøger, som blev udgivet af KOR, skabte en åbning i det statsligt censurede presselandskab. ”*Biuletyn informacyjny*” og kulturtidsskriftet ”*Zapis*” – publiceret i *samisdat*,¹ ganske vist uden officiel licens, men med fuld kolofon – skabte en modoffentlighed, som med tiden indvirkede som et korrektiv og orienteringspunkt på kulturscenen og endog på de licenserede medier.

Samisdat (som i Polen kaldtes ”andet omløb”) blev til mediet for generationen fra ’68; her udkom deres digtsamlinger og fortællinger og deres politiske og litterære essays. Der opstod en hel anden kulturscene, som også studenterne hurtigt tilsluttede sig. Statens kulturmonopol var blevet brudt; forfatterne kunne nu vælge: Hvad der ikke officielt – eller kun skamferet – måtte udkomme, udkom nemlig på ”*Nowa*”-forlaget. Eksempelvis også Günter Grass’ ”Bliktrommen”, som gennem 15 på grund af enkelte passager havde været årsag til et tovtækkeri mellem censuren og den interesserede offentlighed. Til ”*Nowa*”-forlagets ”husforfattere” talte også Tadeusz Konwicki, Kazimierz Brandys, Stanisław Barańczak, Adam

1 *Samisdat* er russisk og betyder ”eget forlag”. *Samisdat* betegnede i Sovjetunionen og senere også i andre af de socialistiske lande udbredelsen af alternativ, ikke systemkonform litteratur gennem ikke-officielle kanaler – eksempelvis håndskrevne, maskinskrevne eller fotokopierede manuskripter, der blev videregivet, når de var læst. O.a.